

Skidåkning och manlighet mellan nationalromantik och idrottsrörelse

© Isak Lidström

Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola

Publicerat på idrottsforum.org 2016-02-09

Artikeln behandlar en konflikt som uppstod mellan den tidiga skididrottsrörelsen och konstnären Anders Zorn i början av 1900-talet. Vid denna tid befann sig idrottsrörelsen, förbund och föreningar som sorterade under Riksidrottsförbundet, i ett expansivt skede och den var starkt influerad av det engelska amatörideal. Källan till konflikten utgjordes av "kyrkloppen", primitivt arrangerade skidtävlingar som Anders Zorn stod bakom åren 1907–1909. Avsikten med dessa lopp var att gynna obemedlade skidåkare, och därför delades stora penningpriser ut. Att Zorn öppet trotsade samtidens amatörideal ledde till att det nybildade Svenska Skidförbundet, liksom lokala förbund och föreningar, lade stor vikt vid motarbeta kyrkloppen.

Utifrån sin historiska kontext analyseras konflikten som en kamp mellan konkurrerande manlighetsideal, en kamp som aktualiserades i det traditionella agrarsamhällets successiva övergång till ett modernt industrisamhälle. Zorns idrottsliga iscensättning betrak-

tas i artikeln som en reaktion mot den modernt inriktade idrotten där (idrotts)mannen tvangs att underkasta sig byråkratism, regelverk och amatörideal. Kyrkloppen representerade genom det primitiva arrangemanget, den obanade terrängen och den godtyckliga regeltillämpningen ett obundet manlighetsideal, fritt från disciplin och underkastelse. Skidåkningen fick på så sätt återspegla en kamp mellan mannen och naturen (det svenska vinterlandskapet), snarare en kamp man mot man på en förutbestämd tävlingsbana. Zorns skidtävlingar var en civilisationskritisk manifestation – ett nationalromantiskt konstverk omsatt i verkligheten.

ISAK LIDSTRÖM, född 1988, har en masterexamen i historia från Stockholms universitet och är verksam som doktorand vid Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola. Artikeln är en förkortad och omarbetad version av boken *Zorn, kyrkloppen och idrottsrörelsen* (Mora 2015).

Inledning

Den organiserade idrottens framväxt brukar ofta sammankopplas med behoven av nya manlighetsideal som uppstod när det moderna samhället tog form. Ytterst bottnade behoven i oron över att förflockning och karaktärs-svaghet skulle breda ut sig när agrarsamhället övergick i ett industrisamhälle.¹ Idrotten blev en kompensation för det allsidiga rörelsemönster som ansågs ha gått förlorat när människan trädde in i den nya tidens mekaniska och enformiga tillvaro. Till stor del handlade därför idrotten och gymnastikens dagövningar om att skapa ett disciplinerat manlighetsideal, präglad av borgerliga karaktärsdrag som återhållsamhet och självbehärskning.²

På ett övergripande plan innebar moderniseringen av samhället en tilltagande reglementering och formalisering. Det ledde till, som historikern Anders Ahlbäck påpekat, att pojkar och män under det tidiga 1900-talet fick finna sig i att värnplikten, skolväsendet, idrottsrörelsen såväl som övriga folkrörelser krävde ett större mått av disciplin, självkontroll och ordning.³ Men vad innebar denna underordning för manligheten? Värnpliktens drill och disciplin, liksom linggymnastikens armar-uppåt-sträck, byggde trots allt på att mannen tvingades till underkastelse av auktoriteter och strikta reglementen. Så förhöll det sig ju i viss mån även i den moderna idrottsrörelsen, där fria och spontana lekar förvandlades till standardiserade och ”sportifierade” idrotter med stadgar och regler som skulle följas till punkt och pricka. Att idrotten skulle stärka maskuliniteten samtidigt som den tvingade mannen till olika former av underkastelse utgör det något paradoxala problem som står i centrum i denna artikel. Exemplet består av tre skidtävlingar som konstnären Anders Zorn stod bakom åren 1907-1909. I folkmun kallades dessa tävlingar ”kyrkloppen”, och de kom att motarbetas av idrottsrörelsen, d.v.s. förbund och föreningar inom Riksidrottsförbundet som vid denna tid befann sig i ett expansivt skede.⁴

Skidåkningen är en synnerligen manligt behäftad idrott, inte minst genom dess traditionella anknytning till både jakt, krig och hjältebragder.⁵ Men det

1 George L Mosse, *The image of man. The Creation of Modern Masculinity* (New York 1998), kap. 5.

2 Hans Bonde, *Mandighed og sport* (Odense 1991), 62f, 194f; Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1914* (Stockholm 1999), s. 25, 243f.

3 Anders Ahlbäck, *Manhood and the making of the military. Conscription, military service and masculinity in Finland, 1917-39* (Farnham 2014), s. 15.

4 Jan Lindroth, *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915* (Uppsala 1974), s. 362.

5 Sverker Sörlin, ”Nature, Skiing and Swedish Nationalism”, *The international Journal of the history of sports* (1995:2), s. 150.

Biljan, F. L. T., Gefle Dagbl. 8 ggr. 60 mm.

Skidlöpare

inbjudas till täflan

söndagen den 10 febr. 1907. Start:
 Elfdalens kyrka kl. 8 f. m. Mål: Orsa
 kyrka vid lodor.

Priser: kr. 100, 50, 30, och 20.

Ovillkorlig läkarbesiktning i Elfdaleu
 före starten.

186 **Zorn.**

Anders Zorns annons inför det första kyrkloppet 1907.

visar sig också att längdskidåkningens omvandling från samfärdsmedel till modernt sportredskap var komplicerad. Avsikten med denna artikel är helt enkelt att beskriva en maktkamp som uppstod när längdskidåkning skulle till att inlemmas i den moderna idrottsrörelsen.

Konfliktperspektiv har tidigare använts i forskningen för att förklara längdskidåkningens utveckling i Sverige. Aktörerna har varit Föreningen för skidlöpnings främjande (Skidfrämjandet), den traditionella 1800-tal-organisationen av associationstyp, och Svenska Skidförbundet, den yngre och "hungrigare" folkrörelseorganisationen som så småningom fick herraväldet över längdskidåkning.⁶ Konfliktperspektivet i det följande avser emellertid inte olika organisationstypers inbördes kraftmätningar. Snarare utspelade sig den konflikt som här ska tecknas mellan å ena sidan en orga-

6 Leif Yttergren, *I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet* (Malmö 2006), kap. 2.

Deltagare med en stav i 1909 års kyrklopp. Foto: Berta Hallgren/Zornsamlingarna.

niserad idrott, företrädd av Riksidrottsförbundet, å andra sidan en betydligt mer anarkistisk och oorganiserad idrottskultur, företrädd av den välkände konstnären Anders Zorn.

När konsten omsätts i idrott

Anders Zorn utgör sinnebilden för det nationalromantiska konstnärskapet. Ofta var det den traditionella allmogekulturen i Dalarna som han ville föreviga i sina målningar. Dessutom närdde han ett stort intresse för idrott och tävlingar av olika slag, vilket hans travtävlingar på Saxvikens is och hans spelmanstävlingar är goda exempel på. Karakteristiskt för Zorn är att han under sin levnad genomförde en omfattande klassresa. Född som oäkting under påvra omständigheter år 1860 dog han rik och berömd i Mora 1920. Anders Zorn tycks inte ha strävat efter någon frigörelse från den enkla bakgrunden. Snarare ökade betydelsen av hembygden och dess kulturliv i takt med att det ekonomiska välståndet tilltog. Även om han rörde sig hemtamt i societetens salonger så var det Ovansiljans landskap och folklynne som låg

honom varmast om hjärtat.⁷ Möjligtvis var det pendlandet mellan de olika samhällsskikten som gjorde att han utvecklade en antipati för översitteri och att han inte drog sig för att provocera dem han uppfattade som auktoriteter.

År 1906 vände sig Zorn till Skidfrämjandet med ett märkligt tävlingsuppslag. Under fem års tid hade han för avsikt att upplåta en pokal till ”den förstkommande på längst utmätta afstånd obanad terräng, täflingen naturligtvis öppen för alla.” Zorns avsikt var att tävlingen i första hand skulle locka till sig skidåkare som stod utanför det organiserade idrottslivet.

Jag tänkte nämligen att i farans ögonblick, när allt samband är afskuret, och det gäller att få ett hastigt bud, man ej frågar efter den eller den föreningen eller klubben, men söker den bästa skidlöparen i trakten. Denne har kanske ingen aning om, att klubbar finnas.⁸

Zorn lät sig inte imponeras av den skidåkning som bedrevs inom förbund och föreningar. Tvärtom tycks idrottsrörelsens förprickade tävlingsbanor ha motverkat hans idealbild av en ensam skidlöpare som kunde behärska den oländiga terrängen i hårt väder. För Zorns del handlade längdskidåkning inte om stadgar, regler och föreningsliv. Snarare var denna idrott en integrerad del i den nationalromantiska världsbild som präglade hans konstnärskap. De skidtävlingar han var i stånd att arrangera handlade på detta sätt om att omvandla det nationalromantiska idealtillståndet i verkligheten, d.v.s. manhaftiga dalkarlar i kamp mot naturen i dess mest utmanade form – det svenska vinterlandskapet.

Tävling för ”verkliga amatörer”

Det udda tävlingskonceptet levde inte upp till Skidfrämjandets stadgar och regler. Efter att ha blivit avvisad återstod för Zorns del att ta saken i egna händer. Tre år i följd, 1907–1909, arrangerade han de så kallade ”kyrkloppen” i trakterna kring Ovansiljan i Dalarna. Förfarandet var varje år det samma. Några veckor före tävlingen publicerades en annons i lokalpressen

7 Folke Edwards, ”Främst är naturen”, i Hans Henrik Brummer, *Anders Zorn. Till ögats fröjd och nationens förgyllning* (Stockholm 1994), s. 17.

8 Anders Zorn, ”Något om skidlöpning”, *Fästskrift vid Vinteridrottsfästen i Falun 1907* (1907).

om det förestående skidloppet. Där stod också de ansevärda prispengar som väntade loppets tätmän: 100 kronor till segraren, 50 kronor till tvåan o.s.v.⁹

Bara några månader före det första kyrkloppet hade Riksidrottsförbundets förvaltningsutskott förmått merparten av alla idrottsdiscipliner att godkänna en framtiden amatörstadga. Detta för att få till stånd en någorlunda enhetlig hållning kring amatörfrågan inom de olika idrottsgrenarna.¹⁰ Genom att öppet dela ut kontanta prispengar hade Zorn därmed hamnat i konflikt med Riksidrottsförbundets idrottsliga ideal. Men det var inte bara i amatörfrågan som Zorns skidlopp skilde sig från det gängse tävlingsutbudet.

Kyrkloppen var primitivt arrangerade. Deltagarna fick själva välja väg från start- till målort, och eftersom platserna oftast tillkännagavs i förväg, var det fritt fram att provåka banan för den som ville. Den byråkratism och administrativa apparat som kännetecknade Riksidrottsförbundets tävlingsverksamheter, där sådant som organisationskommitté, ordningsmarskalk, måldomare och kontrollanter var obligatoriska inslag, märktes inte av i anslutning till kyrkloppen. Zorn var själv enväldig domare och favoriserade skidåkare som han kände personligen. Ett gott exempel utgörs av Strål Lars Eriksson, Zorns gode vän och hjälpreda, som låg uppe och spårade större delen av 1909 års kyrklopp. Strax före mål blev han omåkt av två skidåkare som hand i hand korsade mållinjen samtidigt. Zorn tyckte synd om sin kamrat och beslöt därför att dubbelsegrarna fick dela på förstapriset, 100 kronor, eftersom de hade upphört att tävla på upploppet. Strål Lars fick ensam ta emot andrapriset på 50 kronor.¹¹ ”Fair play” var med andra ord ett okänt begrepp för Anders Zorn.

Det primitiva i arrangemanget yttrade sig också i de provningar som väntade kyrkloppens deltagare. Får vi tro tidningsnotisererna så var det flertalet skidåkare som slog sig blodiga, utmattades eller fick skidorna knäckta ute i den obanade terrängen.¹² Inför 1908 års lopp ombads Zorns funktionär Anders Olsson att anlita provinsialläkaren i Orsa, Rudolf Warodell, som tävlingsläkare. Ryktet om Zorns äventyrliga tävlingskoncept hade emellertid nått läkaren innan han tillfrågades. ”Hälsa herr Zorn att jag behandlar inga självmordskandidater!”, ska Warodell ha svarat.¹³

9 ”Skidlöpare inbjudas till täflan...”, *Mora Tidning* 1/2 1907.

10 Karin Wikberg, *Amatör eller professionist? Studier rörande amatörfrågan i svensk tävlingsidrott 1903-1967* (Stockholm 2005), s. 100ff.

11 ”Norrbottnen dominerar Vasaloppen.”, *Idrottsbladet* 3/3 1930.

12 ”Skidtävlingen mellan Älfdalen och Orsa.”, *Mora Tidning* 12/2 1907; ”Zorns skidtävlingen.”, *Södra Dalarnes tidning* 14/2 1907.

13 ”Vasaloppet – skidans stora mandomsprov”, *Mora Tidning* 1/3 1957.

Segraren i 1907 års kyrklopp, Anders Hansson, går i mål. Vid det laget hade dock redan tre löpare utom tävlan korsat mållinjen. "Det var då det", berättade Hansson långt senare, "och som första pris fick jag en 100-lapp ur Zorns hand. Jag var 27 år då, och min skidbana sjöng på sista versen." Bildkälla: Aftonbladet 16/3 1947

Kyrkloppen var obetydliga kvantitativt sett. Deltagarantalet överskred aldrig 20. Inte desto mindre rörde dessa tävlingar upp känslor inom idrottsrörelsen. Inför det första loppet 1907 varnade Riksidrottsförbundets förvaltningsutskott Anders Zorn på grund av de risker han utsatte deltagarna för, mot bakgrund av den nyligen antagna amatörstadgan.¹⁴ I lokalpressen var-

¹⁴ Riksarkivet, Riksidrottsförbundet:1, A3:2, Förvaltningsutskottets protokoll 1904-1908, 8/2 1907.

nade Dalarnas Skidförbund potentiella deltagare för att delta i tävlingen.¹⁵ Följden blev att tiotalet skidåkare åkte loppet ”utom tävlan” medan 16 löpare gjorde upp om prispengarna.

Konflikten antog klassproportioner när en redaktör för *Falu Kuriren* ansåg att Zorn skämde bort skidåkarna genom att dela ut så höga prispengar.¹⁶ Redaktören fick emellertid svar på tal i en insändare, signerad ”Mora- och Orsabor”, där det klagades över att man inte tilläts bedriva ”fri tävlan”, och att det ”monopoliserande” av skidåkning som idrottsrörelsen visat upp var ”ett oting”. I insändaren kallades kyrkloppet deltagare för ”verkliga amatörer”, kontrasterade mot idrottsrörelsens ”professionella amatörer”, som hade råd att fara land och rike runt på jakt efter dyrbara prispokaler utan att fördenskull mista sin amatörstatus. Resolut avslutades insändaren med konstaterandet att ”[d]et var fattiga pojkar som fick slanten i Zorns tävling”.¹⁷

Kampen om längdskidorna

Vid tiden för det tredje och sista kyrkloppet 1909 hade åtskilligt hänt inom idrottsrörelsen. Under de två år som gått sedan Zorns första skidtävling genomförts hade både Dalarnas Idrottsförbund och Svenska Skidförbundet bildats, det förra som ett distriktsförbund inom Riksidrottsförbundet, det senare som specialförbund.¹⁸ När Zorns annons publicerades i februari gick dessa parter till gemensam attack. Båda förbunden publicerade varningar i Dalarnas lokalpress och framhöll att den som deltog i Zorns skidtävling skulle uteslutas från all idrottslig verksamhet i Riksidrottsförbundets regi.¹⁹ Dalarnas Idrottsförbund tydliggjorde för traktens skidföreningar att ingen föreningsansluten fick ha något att göra med Zorns skidtävling. Orsa IF lät till och med bjuda in till en egen skidtävling samma dag, i syfte att konkurrera med den som Zorn var i stånd att arrangera.²⁰

15 Det hette från början Dalarnes Skidlöparförbund och bildades redan 1904 som en kombination av special- och distriktsförbund inom Riksidrottsförbundet.

16 ”Till detta vilja vi endast erinra...”, *Falu Kuriren* 20/2 1907.

17 ”Zorns skidtävlan.”, *Falu Kuriren* 20/2 1907.

18 Svenska Skidförbundet hette fram till 1911 Svenska Skidlöparförbundet.

19 ”Skidlöpare!”, *Mora Tidning* 12/3 1909; ”Till Riksförbundet...”, *Tidning för Falu län och stad* 8/3 1909.

20 Riksarkivet, Svenska Skidförbundet, A1:1 Styrelse- VU- och Årsmötesprotokoll 1908-1916, 21/3 1909.

Segraren Wiktor Carlberg beundras av småpojkar i Mora efter segern i 1908 års kyrklopp. Anders Zorn till vänster i bild. Foto: Berta Hallgren/Mora bygdearkiv

De 14 deltagare som trots idrottsrörelsens protester valde att genomföra loppet kartlades i efterhand av Dalarnas Idrottsförbund som kunde konstatera att ingen av de startande hade tillhört någon idrottsförening. De ”plägade komma från öfre Dalarne och väster-Dalarne, där någon egentlig organisation ännu ej funnes.”²¹ Med andra ord, kyrkloppens deltagare ansågs komma från ett idrottsligt laglöst land, dit Riksidrottsförbundets regler och sportliga moral ännu inte nått.

Nästa åtgärd bestod i att Dalarnas Idrottsförbund vidarebefordrade deltagarlistan till Svenska Skidförbundets verkställande utskott som i sin tur skickade brev till var och en som stått på startlinjen i loppet. I brevet redogjordes först för distinktionen mellan att vara amatör och att vara professionist. Det verkställande utskottet talade ett tydligt maktspråk och framställde skidåkarna som okunniga om vad amatörskapet innebar.

Att Ni innevarande år deltagit i de af Artisten Zorn anordnade skidtäflingarna, vid hvilka penningpris utdelades, har, efter hvad vi förmoda,

²¹ Riksarkivet, Svenska Skidförbundet, A1:1 Styrelse- VU- och Årsmötesprotokoll 1908-1916, 21/3 1909.

sin förklaring däruti, att Ni icke tillförene ägt kunskap om hvad saken egentligen gäller.”²²

Men för att få det bekräftat att det var okunskap och inte medvetet trots som legat till grund för deltagandet, bifogades ett frågeformulär där skidåkarna uppmanades att göra avbön och lova att avhålla sig från tävlan om penningpris i fortsättningen. Av de svar som inkom framgick att fem deltagare lovade att framledes följa idrottsrörelsens amatörlinje. Domen som utfärdades för dessa blev ett års förbud att delta i tävlingar och uppvisningar anordnade av Riksidrottsförbundet. Fem skidåkare vägrade att underkasta amatörbestämmelserna och uteslöts, i likhet med de som inte besvarade frågorna, från Riksidrottsförbundets verksamheter under två års tid.²³ I praktiken innebar alltså domarna, som fälldes på grundval av Riksidrottsförbundets diskvalifikationsbestämmelser, att skidåkarna stängdes av från den idrottsrörelse de aldrig tillhört. Detta blev också spiken i kistan för Zorns kyrklopp. Hur konstnären såg på sitt idrottsliga nederlag framgår dessvärre inte av källorna.

Avslutning

Trots att Zorns primitivt anordnade skidtävlingar befinner sig mycket långt ut i den idrottshistoriska periferin, kastar de ändå ljus över en problematik kring manligheten och den organiserade idrotten som uppstod kring sekelskiftet 1900. Det förhärskade manlighetsidealet i tiden präglades av disciplin och enhetlighet, om det så var i värnpliktens exercis, gymnastikens strikta rörelsemönster eller inom idrottsrörelsens reglerade tävlingsverksamheter. I kontrast mot denna konformism iscensatte Anders Zorn med sina tävlingar ett nationalromantiskt och obundet idrottsideal där skidåkning var en kamp mellan mannen och naturen, snarare än mellan olika skidåkare på en förutbestämd tävlingsbana.²⁴ Antagonisten utgjordes av det expansiva RF-komplexet som lade stor vikt vid att kväsa det förhållandevis harmlösa idrottsliga ”uppror” som Zorns kyrklopp utgjorde.

22 Riksarkivet, Svenska Skidförbundet, A1:1 Styrelse- VU- och Årsmötesprotokoll 1908-1916, 21/3 1909, bil. B.

23 Riksarkivet, Svenska Skidförbundet, A1:1 Styrelse- VU- och Årsmötesprotokoll 1908-1916, 21/3 1909, bil. C; Riksarkivet, Svenska Skidförbundet, A1:1 Styrelse- VU- och Årsmötesprotokoll 1908-1916, 4/6 1909.

24 Jfr Roland Barthes, *Mytologier* (Lund 2007), kap. ”Tour de France som hjältedikt”, särskilt s. 116-118.

I konfliktens centrum hamnade de skidåkare som stöttes och blöttes mellan en egensinnig idrottsmecenat, som gärna retade upp auktoriteter, och en ung idrottsrörelse med monopolistiska ambitioner. Som statister i Zorns nationalromantiska iscensättning fick skidåkarna finna sig i att bli hårt prövade. Att de uteslöts ur idrottsrörelsen innan de ens blivit en del av den, illustrerar samtidigt de maktambitioner som Riksidrottsförbundet hade. Det var den moderna idrotten som var i stånd att vidga sitt organisatoriska territorium genom att utmanövrera en traditionalistisk och oorganiserad idrottskultur. För att ingjuta respekt ville man statuera exempel i områden där folk hade en mycket vag uppfattning om vad Svenska Skidförbundet var för något, eller brydde sig föga om amatörideal, fair play och tävlingsregler.

Vad jag har försökt visa är att den tidiga organiserade idrotten inte uteslutande betraktades som ett projekt som främjade maskulina ideal. Tvärtom kunde just det organisatoriska, det byråkratiska och den strikta regelefterlevnaden uppfattas som en förklenande hämsko på den virila manlighet som underkastade sig varken amatörideal eller standardiserade tävlingsföreskrifter. Kyrkloppen var en civilisationskritisk manifestation, riktad mot den borgerligt behärskade manligheten och den moderna utveckling som präglade idrottslivet såväl som samhället i stort.

